

Фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Т. Шевченка

Наталія Глоба,

провідний науковий співробітник

Музею книги і друкарства України

У статті подається інформація про фототипічні, факсимільні та репринтні видання творів Тараса Шевченка, його рукописну та мистецьку спадщину. Їх використання на уроках української літератури під час вивчення життя і творчості Шевченка допоможе урізноманітнити і збагатити методи та форми навчальної роботи.

Ключові слова: Тарас Шевченко, видання, твори, спадщина, фототипія, факсиміле.

Прижиттєві видання творів Т. Шевченка стали раритетами ще у середині 19 століття. Як відомо, першою його поетичною збіркою був "Кобзар" 1840 року, наклад якого складав понад тисячу примірників. Арешт Тараса Шевченка 1847 року спричинив вилучення "Кобзаря" із бібліотек, приватних збірок. Це призвело до того, що на сьогодні лишилося лише кілька примірників оригінального видання.

Саме ця обставина зумовила звернення до такої форми відтворення першодруків шевченкових видань, як **фототипія**. Ця техніка використовується для копіювання з високою точністю складних художніх оригіналів (малюнків олівцями, фотографій, творів олійного, акварельного живопису і т. п.), а також для ілюстрації видань, що виходять невеликими накладками, але які вимагають великої точності відтворення ілюстрацій.

Уперше застосували цей спосіб репродукування творів Шевченка у рік святкування 100-річного ювілею від дня його народження — 1914 року. Фототипічне видання "Кобзаря" 1840 року підготовлене і здійснене коштом Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Це рішення було прийнято на засіданні товариства 31 грудня 1913 року. До філологічної секції НТШ, яка готувала видання, тоді входили Іван Франко, Олександр Барвінський, Агатангел Кримський, Стефан Смаль-Стоцький та ін.

"Кобзар" вийшов накладом 3 000 примірників; форматом і друком він найбільш наближений до оригіналу, тому його часто вважають прижиттєвим виданням. Коштувала ця книжка порівняно недорогого — 1 крона 40 сот (основна частина тодішніх видань, як правило, коштувала дорожче — 5—10 крон).

У фототипічному примірнику "Кобзаря" не було репродуковано первісної обкладинки, де зазначений видавець П. Мартос, — вона була відсутня на примірнику "Кобзаря", що зберігався в бібліотеці НТШ.

У 1961 році відомий книгознавець Юрій Меженко у відділі рідкісних книг наукової бібліотеки Ленінградського університету знайшов примірник "Кобзаря" 1840 року на 115 сторінок, де частково відновлено цензурні викреслення. З історії видання цієї книжки відомо, що у Петербурзі 1840 року було видано "Кобзар" Т. Шевченка, куди ввійшли уривки з поезій "Думи мої, думи мої", "Перебендя", "Думка", поеми "Катерина" та ін. Даючи дозвіл на їх друкування, царська цензура викреслила багато рядків, що відзначалися національним звучанням. Друзі Тараса Шевченка, які брали участь у виданні книги, під час друку в частині накладу таємно відновили викреслені цензором рядки. Гадають, що це було зроблено разом з автором. Так з'явився позацензурний "Кобзар". На сьогодні відомий тільки один його примірник.

Готуючись до 150-річчя з дня народження Т. Шевченка, видавництво Академії наук УРСР здійснило у 1962 р. фототипічне перевидання "Кобзаря" на 115 сторінок без змін і виправлень накладом 100 000 примірників. Післямову до видання написав Василь Бородин.

Примірник "Кобзаря" 1840 року було перевидано у 1974 році у видавництві "Дніпро" з оригіналу, що зберігається в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Це видання вийшло накладом 25 000 примірників. Слід відзначити, що книжка у футлярі, має надзвичайно гарне мистецьке оформлення, автором якого був відомий художник Володимир Юрчишин.

У зв'язку з удосконаленням обладнання і технологічного процесу, починаючи з 70-х років минулого століття, такі видання стали називати **факсимільними**. **Факсиміле** (від лат. *fac simile* — "зроби подібне"), що передбачало перевидання історичної і художньої пам'ятки в такому варіанті, який повторює всі особливості оригіналу: формат, гатунок паперу, обкладинку, граматично-стилістичну специфіку тексту.

Першим виданням творів Т. Шевченка, яке було відтворене таким способом, став "Кобзар" Шевченка 1860 року. Історія його видання пов'язана з родиною Симиренків, де влітку 1859 року побував Тарас Шевченко. Гостинні господарі делікатно поцікавилися, чому ніде придбати "Кобзаря". Поет пояснив, що підготував ще одну збірку, але "издатели-кацапы скупятся, а я сам для этого не имею средств...". Тоді Платон Федорович запропонував фінансову допомогу. І слова долетіли до редакції "Кобзаря" зазначеної у Петербурзі серйозних перешкод з боку цензури. Книжка була видана лише завдяки заступництву міністра народної освіти Євграфа Ковалевського, українця за походженням. "Кобзар" вийшов у світ у друкарні П.Куліша 23 січня 1860 року накладом 6050 примірників. Вона містила 17 творів і портрет Т.Шевченка роботи Михайла Микешина.

На сьогодні збереглося багато примірників "Кобзаря" 1860 року, але всі вони знаходяться переважно в державних наукових, культурно-освітніх установах та приватних колекціях. Тому для широкого загалу любителів книги поява факсимільного видання "Кобзаря" 1860 року була значною подією. Це видання побачило світ у видавництві "Дніпро" 1981 року у художньому оформленні Олександра Стеценка (наклад 10000 примірників). Автор передмови до видання — Василь Шубравський.

Своєрідне факсимільне видання підготувало рівненське Товариство "Просвіта" у 2000 році: воно містить факсиміле "Кобзаря" 1840 року (на 115 сторінок) і сучасне відтворення текстів, вміщених там поезій. Його наклад всього 500 примірників.

Факсимільне видання "Кобзаря" 1840 року також ще було здійснене у Переяславі-Хмельницькому 2005 року накладом 1 600 примірників.

"Букварь южнорусский" — останнє прижиттєве видання Тараса Шевченка. Його поет уклав восени 1860 року. Наприкінці грудня він був надрукований накладом 10 000 примірників коштом автора, хоча на обкладинці час видання позначено наступним — 1861 роком. "Букварь" проходить подвійну цензуру — духовну та світську. Він вийшов у світ у друкарні Й. Гогенфельдена і К°, за що Т. Шевченко заплатив 195 крб. 50 коп. Книжка складена із кращих зразків фольклору та частково з власних творів Т. Шевченка. Вона була першою дитячою демократичною читанкою в Україні. Коштував "Буквар" всього 3 копійки — його могли купити найбідніші люди.

Факсимільне видання "Букваря Южнорусского" Т. Шевченка великим накладом — 100 000 примірників — вийшло у видавництві "Веселка" 1991 року (Ред.-упоряд. М.М. Ілляш; післямова В.М. Яцюка; худож. В.П. Вересюк; фоторепродукції В. Стельмаха). Вступну статтю до видання написав Олесь Гончар.

Серед посмертних видань творів Тараса Шевченка було багато таких, що зайняли визначне місце в історії. Однак з часом ці видання стали також раритетними і недоступними широкому загалу. Як, наприклад, женецькі видання творів Шевченка, які з'явилися після Валуєвського і Емського указів. У Женеві їх видавав Михайло Драгоманов. Серед них — малоформатне видання "Кобзаря" 1878 року. Завдяки маленькому формату (9 см) його у цигаркових коробках ввозили до Росії.

Це женецьке видання було відтворене у наш час вже іншим способом — **репринтним** (англ. to reprint — передруковувати, перевидавати) — випуск якого здійснюється шляхом репродукції (сканування) сторінок книги, рукопису та інших вибраних для відтворення джерел без зміни тексту. Така техніка вже не передбачає відтворення особливостей матеріалів (паперу, палітурки) і друку (дефектів, виправлень, друкарських помилок) попереднього видання. Останньою властивістю відрізняється від факсиміле.

Роботу з його підготовки і виходу в світ здійснило Дюбровільне товариство любителів книги УРСР. Книжка вийшла 1991 року накладом 25 000 примірників (післямова та примітки М.О. Михальчука; художнє оформлення Т.С. Преснякової).

Першим повним на той час виданням "Кобзаря" стало видання 1907 року за редакцією В. Доманицького, яке довгий час служило взірцем для наступних перевидань Шевченкових творів. Факсимільне видання цієї збірки було здійснено 2004 року у Рівному у видавництві "Волинські обереги". (Підгот. факс. вид. М. Борейка; післямова С. Гальченка; дизайн палітурки І. Філик. Наклад 1 000 примірників.)

Трагічною була історія видання збірки поезій Т. Шевченка 1927 року, що вийшла у видавництві "Сяйво" з ілюстраціями Петра Носка і художнім оформленням Антіна Середи. На жаль, фактично весь наклад (50 000 примірників) був знищений, оскільки його художникові Петру Носку, як і багатьом іншим українським митцям, сталінська система інкримінувала шпигунство. Самобутність і неповторність художніх ілюстрацій до віршованих творів Кобзаря спричинилися до повторного видання книги через сімдесят шість років. На сьогодні відомий єдиний примірник 1927 року, що зберігається у бібліотеці Симона Петлюри у Парижі. Він і став зразком для факсимільного відтворення цієї збірки, яке здійснив видавничий дім "Альтернативи" 2003 року накладом

2 200 примірників (вступ. ст. Ф. Якубовського; приміт. О. Полторацького; малюнки П. Носка; післямова Т. Носко-Оборонів). Тут збережені стиль і граматика видання 1927 року.

У 1941 році у Празі, в період складних політичних умов окупованої Чехії, українською громадою було підготовлено ювілейний "Кобзар. 1840—1940". Видання вийшло благодійним коштом 65-ти українців і мало наклад 2 000 примірників. В його основу покладено видання: "Кобзар. Народне видання з поясненнями і примітками Василя Сімовича. Заходами Євгена Вирового. Українське видавництво в Катеринославі" 1921 року (Катеринослав-Кам'янець-Подільський-Лейпциг). Ім'я Євгена Вирового маловідоме сьогодні в українській історії. За його ініціативою було відновлено діяльність катеринославської "Просвіти", розпочалося видавництво газети "Вісник товариства "Просвіта"". Опинившись в еміграції, Є. Вировий продовжував громадську та видавничу працю, був співробітником товариства "Книголюб".

Є. Вировий був одним з меценатів, коштом яких видруковано "Кобзар. 1840—1940". Він шукав дешевшу друкарню, яка б здійснила видання, і звернувся у празьке видавництво Яна Андреска. Друкарня не вважилась з друком "Кобзаря", і видання побачило світ лише в липні 1941 року. Вступну статтю та примітки написали Володимир Дорошенко та Степан Сірополко. До видання "Кобзаря" 1941 року увійшов вірш "А нумо знову віршувать" та поема "Черниця Мар'яна", яких не було у лейпцизькому виданні 1921 року. (Є. Вировий трагічно загинув у травні 1945 року у Празі.)

Репринтне відтворення цього "Кобзаря" було на-друковано з примірника, подарованого відомим меценатом діаспори Павлом Лимаренком Шевченківському національному заповіднику в м. Каневі. Книгу надрукували в Черкасах у видавництві "Брама-Україна" 2006 року накладом лише 1 000 примірників (автори післямови: О. Солопченко, М. Мушинка, Р. Лубківський).

Одним із найважливіших джерел для вивчення життя і творчості Шевченка є його рукописна спадщина. Майже вся вона (збірка "Три літа", "Мала книжка", "Більша книжка", "Щоденник", повісті, автографи окремих поезій, епістолярій, альбоми) сьогодні зберігається у Відділі рукописів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України. Ці матеріали недоступні для широкого загалу. Тому їх відтворення фототипічним способом має надзвичайно велике значення — воно дає можливість багатьом людям наблизитись до творчої лабораторії поета, побачити почерк Т. Шевченка, його замальовки на рукописних сторінках, редагування тексту та ін.

Розпочало і продовжує роботу з фототипічних видань рукописної спадщини Т. Шевченка видавництво "Наукова думка".

У 1963 році до 150-річчя від дня народження Т. Шевченка тут було видано "Малу книжку" (так звана "захалавна" — рукописна збірка віршів поета, написаних у 1847-1850 рр. (згодом були перевидання 1966 та 1984 рр.).

У 1963 році також фототипічним способом тут на-друковано "Більшу книжку" — рукописну збірку, яку автор започаткував вже після заслання. (Було її перевидання 1989 року.)

В 1966 році 25 000-им накладом здійснено перше фототипічне видання рукописної збірки "Три літа", написаної у 1843 — 1845 рр., у якій, як відомо, знамениті поеми Т. Шевченка: "Сон", "Кавказ", "Великий льох"; поезії "Заповіт", "Чигрине, Чигрине..." та ін. Під час

арешту 1847 року збірку у Т. Шевченка було відібрано і вона перебувала до 1905 року у III відділі. Тексти підготував і написав передмову до видання Євген Шаблювський.

Значний інтерес у прихильників творчості Т. Шевченка викликає його щоденник, який він вів майже протягом року — з літа 1857 до весни 1858 року. Його факсимільне видання здійснено 1972 року.

Майже вся мистецька спадщина Т. Шевченка (700 оригіналів) зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. Загалом вона репродукована у кількох академічних виданнях. Там також репродуковані і малюнки з альбомів Тараса Шевченка.

Однак академічне видання не дає можливості побачити цілісного варіанту мистецьких творів Т. Шевченка, об'єднаних в один альбом.

У 1843 році під час перебування на рідній землі у Шевченка виник задум про періодичне художнє видання під назвою "Живописная Украина", яке б образно-візуально представляло історію, життя і побут народу України. Роботи мали бути відтворені у техніці гравюри і офорту. "Живописная Украина" мала виходити окремими випусками по 12 естампів на рік. У кожному випуску мали бути надруковані пояснювальні тексти, до написання яких Шевченко мав намір залучити П.Куліша, О.Бодяньського, М.Грабовського та ін. На вичуренні від продажу видання гроші поет хотів викупити своїх рідних із кріпацтва.

Але Шевченкові не пощастило повністю здійснити свій задум. Перше і останнє видання "Живописной Украины" вийшло наприкінці 1844 року. У ньому було шість офортів Шевченка: "У Києві", "Видубицький монастир у Києві", "Старости", "Судня рада", "Казка", "Дари в Чигрині 1649 року".

Повний комплект видання "Живописной Украины" нині зберігається у Національній науковій бібліотеці ім. В.Вернадського, а окремі офорти видання є в багатьох музеях України і за кордоном.

У 1993 році видання офортів "Живописная Украина" було відтворено факсимільним способом. (Авт. вступ. ст. та упоряд. В.М.Яцюк.— К.: ВТП ред. газ. "Ділова Україна".)

Можливість познайомитися з альбомом Шевченка 1845 року надало видавництво "Наукова думка", здійснивши у 2000 році його видання накладом 1 000 примірників (упоряд. С.А. Гальченко; худож. М.А. Панасюк; худож. ред. Р.І. Калиш). У цьому альбомі — рисунки олівцем, акварелі та сепії, виконані Тарасом Шевченком під час подорожі Полтавщиною та Київщиною в квітні — жовтні 1845 року. Колись він був власністю Василя Тарновського, перебував у Музеї української старовини В. Тарновського в Чернігові. Нині зберігається

в Інституті літератури імені Тараса Шевченка.

У відділі рукописів та текстології Інституту літератури зберігається також рукописна збірка "Wirszy T. Szewczenka", написана латиною і проілюстрована друзями Т.Шевченка — Яковом де Бальменом і Михайлом Башиловим. Вони хотіли, аби ці твори були доступні для читання усьому слов'янському світу. Я. де Бальмен і М. Башилов записали у ній твори з "Кобзаря" 1840 року і поеми "Гайдамаки" та "Гамалія", зробили по 39 ілюстрацій до цих творів. Цей раритет донедавна залишався маловідомим навіть для вузького кола літературознавців.

Перше факсимільне відтворення збірки "Wirszy T. Szewczenka" видано у Дніпродзержинську (ВД "Андрій") за підтримки Благодійної організації "Президентський фонд Леоніда Кучми "Україна"" накладом 700 примірників. (Авт. проекту, упорядкування, передм. С.А. Гальченко; наук. опис рукоп. ориг. А.Й. Ряпо; з доповнен. і уточнен. Г.Л. Іващенко, К.Д. Ткаченка; макет та худож. оформ. К. Ткаченка.)

Маємо надію, що огляд фототипічних, факсимільних та репринтних видань творів Тараса Шевченка допоможе урізноманітнити і збагатити методи роботи з ознайомлення і вивчення його життя і творчості. Адже саме вони дають нам можливість побачити, який вигляд, наповнення мали окремі прижиттєві видання літературної і мистецької спадщини Шевченка; а його автографи та малюнки, відтворені таким способом, наближають нас до таємниць творчості Великого Кобзаря.

Література

1. Бібліографічний покажчик творів Т. Шевченка. 1840-1938. Склали Володимир Дорошенко. Львів, 1938.
2. Бібліографія Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (1892—2000 рр.) / Ред. О. Купчинський. — Львів: НТШ. — 2003. — 742 с.
3. Видання творів Тараса Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника. Каталог. К.: Видавництво "Криниця", 2004.
4. Грушевський О. Життя і творчість Т. Шевченка. К., 1918.
5. Енциклопедія українознавства. У 10-х т. / Гол. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989.
6. Книговедение. Энциклопедический словарь. М.: Издательство "Советская Энциклопедия", 1982.
7. Опис рукописів Т. Шевченка. Ред. О. Білецький. К., 1961.
8. Шевченківський словник. Ред. Є. Кирилюк, т. 1—2. К.: Головна редакція УРЕ, 1978.
9. Шевченко Т. Документи і матеріали. 1814—1963. К.: Державне вид-во політичної літератури, 1963.
10. Шевченко Т.Г. Бібліографічний покажчик. 1965—1988. К.: АН УРСР, 1989.
11. Шевченко Т.Г. Біографія. К.: Наукова думка, 1984.

Наталія Глоба. Фототипические, факсимильные и репринтные издания произведений Т.Г. Шевченко

Данная статья представляет информацию о фототипических, факсимильных и репринтных изданиях произведений Тараса Шевченко, его рукописного и художественного наследия. Их использование на уроках украинской литературы во время изучения жизни и творчества Шевченко поможет разнообразить и обогатить методы и формы учебной работы.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, издания, произведения, наследие, фототипия, факсимиле.

Natalia Globa. Phototype, facsimile and reprint editions of Taras Shevchenko's works

This article gives information about phototype, facsimile and reprint editions of Taras Shevchenko, his handwritten and artistic heritage. Their use on the lessons of Ukrainian literature concerning Shevchenko's life and work will help to diversify and enrich methods and forms of educational work.

Keywords: Taras Shevchenko, editions, publications, works, heritage, phototype, facsimile.